

100 років з часу звільнення Донбасу і Криму

Український інститут національної пам'яті продовжує інформувати про етапи Української революції 1917–1921 років

Впродовж березня-квітня 1918 року українськими підрозділами спільно із союзнаю німецькою та австро-угорською армією було звільнено територію Східної і Південної України від більшовиків. Ці події мають велике значення в історії Української революції 1917 – 1921 років. У зв'язку з цим, Український інститут національної пам'яті підготував тематичні інформаційні матеріали.

Ключові повідомлення.

Під час підготовки тематичних заходів, виступів і звернень представників влади, публікації у засобах масової інформації пропонуємо врахувати такі тези:

– Сучасна Україна є продовжувачем державно-національних традицій, сформованих Українською революцією 1917 – 1921 років.

– Звільнення Донбасу допомогло встановити східний кордон Української Держави та розпочати процес відновлення промисловості в регіоні.

– Успішний Кримський похід Запорізької дивізії став проявом військової майстерності командування українського війська, здатності до реалізації складних військових операцій.

– Звільнення Криму передувало антибільшовицьке повстання, яке розпочалося 18 квітня 1918 року, головним рушієм якого стали партизанські формування кримських татар.

– Сьогодні, як і 100 років тому, Україна змушена зі зброєю захищати незалежність та державний суверенітет від російського агресора.

– Український народ готовий зі зброєю в руках рішуче відстоювати незалежність та територіальну цілісність держави. Зміцнення обороноздатності країни, розвиток національних збройних сил є пріоритетом для української влади.

– Окуповані на сьогодні українські землі обов'язково будуть повернуті і українська соборність буде відновлена!

Історична довідка

2 березня 1918 року українські війська визволили від більшовиків Київ. До столиці повернулася Центральна Рада та інші органи влади і установи Української Народної Республіки. Тут відбулася і реорганізація збройних сил. Окремий запорозький загін було розгорнуто в бригаду, а згодом в Запорізьку дивізію під командуванням Олександра Натієва. Незабаром дивізія виїхала на фронт під Яготин, щоб боротися за визволення Лівобережної України.

У цей же час на схід просувалися союзні українцям німецькі та австро-угорські війська. Німці наступали за трьома напрямками. Перша колона рухалася через Чернігівщину на Курськ і Харків. У напрямку Харкова, але через Полтавщину, разом із Запорізькою дивізією наступала друга колона. Третя колона німецьких військ просувалася через Козятин і Смілу на Катеринослав (нині Дніпро). Австро-угорські війська вирушили на Південь України – до Одеси, Миколаєва та Херсона. У складі Австро-угорських військ діяла «Група архикнязя Вільгельма» під командуванням Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного), до якої входив курінь Легіону Українських січових стрільців.

Після кількох боїв на Лівобережжі наприкінці березня Запорізька дивізія визволила Полтаву: у нічному бою за місто відзначився 1-й Запорізький полк кінних гайдамаків імені Костя Гордієнка (командир – Всеволод Петрів). Серед інших підрозділів дивізії, до Полтави увійшов і 2-й

Запорозький піший полк під командуванням Петра Болбочана (колишній Республіканський курінь). Разом з українцями до міста увійшли й німці.

Тим часом, з Києва до Полтави на підсилення дивізії відправили 3-й Гайдамацький полк на чолі з Володимиром Сікевичем. Цей полк розгорнули на основі Гайдамацького коша Слобідської України Симона Петлюри. Гайдамацький кіш включили до складу Запорізької дивізії ще в Києві, але на фронт дивізія відбула без гайдамаків. Невдовзі Петлюру усунули від командування кошем, призначивши на його місце Олександра Удовиченка. Однак Удовиченко командував гайдамаками усього кілька днів, після чого передав посаду Сікевичу. На початку квітня Сікевич на чолі полку прибув до Полтави.

У Полтаві Запорізька дивізія затрималася на кілька днів. Тут був відроджений богданівський полк, розформований після відступу з Києва у лютому 1918 року. Два курені колишніх богданівців воювали у складі 1-го Запорозького пішого полку імені Гетьмана Дорошенка під командуванням Олександра Загородського. На прохання командира богданівців Олександра Шаповала, формування відродили під назвою 3-й Запорізький піший полк імені Гетьмана Богдана Хмельницького.

За спогадами Володимира Сікевича, 3 квітня генерал Натієв поділив свою дивізію на дві частини: Група під командуванням Болбочана, в основі якої був 2-й Запорізький піший полк, вирушила на Харків (Харківська група), а Слов'янська група на чолі з Сікевичем повинна була наступати через Лозову на Донбас. Ще до виходу групи Сікевича в напрямку Лозової на схід висунулися гордієнківці та Запорізький кінно-гірський гарматний дивізіон Олекси Алмазова. Після запеклих боїв на підступах до міста, 7 квітня війська Болбочана визволили Харків. Наступного дня Слов'янська група зайняла Лозову.

Дивізію Натієва було вирішено розгорнути у Запорізький корпус, однак це військове формування і надалі залишалося поділеним на дві частини. 10 квітня 1918 військовий міністр Української Народної Республіки Олександр Жуковський таємно наказав Натієву сформувати Кримську групу, яка мала випередити німецькі війська, зайняти півострів та встановити контроль над Чорноморським флотом. Кримська група була створена на основі військ під командуванням Болбочана у Харкові. Крім 2-го Запорізького пішого полку до Кримської групи увійшов Запорізький важкий гарматний дивізіон та піший партизанський відділ з Харкова на чолі з Іваном Луб'яницьким.

Завдання групи Сікевича залишалося попереднім: звільнити Східну Україну і встановити контроль над ресурсами Донецького кам'яновугільного басейну (у спогадах на позначення Донбасу зустрічаємо поняття «Донецький водозбір» або «Донецька заглибина»). У складі Слов'янської групи перебували дорошенківський, гайдамацький богданівський, а також гарматний та інженерний полки.

Подальший опис бойового шляху Кримської та Слов'янської груп подаємо окремо.

Кримська група Болбочана

12 квітня Кримська група прибула до Лозової. На місці до неї приєдналися гордієнківський полк, кінно-гірський гарматний дивізіон Алмазова та Запорізький інженерний курінь. Слов'янська група на той час вже залишила Лозову і вела бої східніше – під станцією Барвінкове.

Просування військ Болбочана на південь відбувалося уздовж залізниці. 14 квітня після короткого бою Кримська група захопила станцію Синельникове, а за два дні з боями дісталася до Олександрівська (нині Запоріжжя). Місто Олександрівськ брали одночасно запорожці Болбочана, німецькі війська з Катеринослава та австрійські підрозділи, які прибули з Херсону. Несподівано наддніпрянці з Армії Української Народної Республіки зустріли поміж австро-угорських вояків галичан з Легіону УСС. На честь такої радісної події в Олександрівську відбувся урочистий військовий парад, який приймали Петро Болбочан та Вільгельм Габсбург.

17 квітня до Олександрівська прибув штаб німецької 15-ї дивізії Ландверу на чолі з Робертом фон Кошем. Болбочан і Кош мали однакове завдання від своїх командувань – захопити Крим. І обом з них йшлося про першість. Німці планували потрапити на півострів традиційним шляхом – через Перекопський перешийок. Натомість, Кримська група Армії УНР збиралася прориватися через Сиваш. 18 квітня Болбочан зайняв Мелітополь, а Кош розпочав підготовку до штурму укріплень на Перекопі. Водночас в самому Криму спалахнуло антибільшовицьке повстання, головним рушієм якого стали партизанські формування кримських татар.

У ніч з 20 на 21 квітня Кримська група зосередилася у Новоолексіївці, тим часом авангардні частини наблизилися до передових ворожих позицій на Чонгарському півострові. Болбочанівці видавали себе за відступаючих більшовиків. Цьому сприяла і військова удача Кримської групи:

українцям вдалося захопити ворожого штабіста, який знав шифри. Болбочан скористався нагодою, щоб дезінформувати вороже командування у Сімферополі. Справжні більшовицькі частини відступали з Чонгару до Криму через залізничний міст. Вранці 21 квітня ворожі солдати почали мінувати міст, і щоб завадити цьому запорожці відкрили по червоних артилерійський та кулеметний вогонь. Перестрілка тривала весь день. Пізно вночі 20 запорожців, озброєних ручними кулеметами, на чолі з командиром першої сотні болбочанівського полку Петром Зілінським-Сододем на дрезині проскочили замінований міст, відкривши шлях до Криму двом бронепоездам Семена Лощенка та Павла Шандрука. На кримському боці бійці Зелінського знешкодили ворожих артилеристів, а привезена на бронепоездах піхота захопила більшовицькі окопи, змусивши червоних тікати.

Увечері 22 квітня запорожці увійшли до Джанкою, який на той час встигли зайняти німці. Союзники намагалися не пустити українські війська далі вглиб Криму, однак це не зупинило болбочанівців, які вранці 24 квітня після короткого бою зайняли Сімферополь. Наступ був настільки стрімкий, що в полон потрапив цілий штаб оборони міста.

До групи Болбочана почали приєднуватися кримськотатарські повстанці. Вони об'єдналися з передовим загonom гордієнківців, який вирушив далі на південь і 25 квітня захопив Бахчисарай. Далі українські кіннотники наблизилися до Севастополя і Алушти.

Тим часом у Сімферополі, де перебували основні сили Кримської групи, назрівав конфлікт між українським та німецьким командуванням. Німці зажадали припинення бойових дій та виведення українських військ з півострова. Справа ледве не дійшла до збройного зіткнення між союзниками. Врешті, 27 квітня за участі Роберта Коша і Олександра Натієва були проведені телефонні переговори з українським урядом в Києві. Голова Ради міністрів Всеволод Голубович та військовий міністр Олександр Жуковський віддали наказ Кримській групі покинути півострів.

29 квітня війська Болбочана зосередились у Мелітополі. У цей день відбулося ще дві знакові події. За наказом командувача адмірала Михайла Сабліна над кораблями Чорноморського флоту в Севастополі були підняті українські прапори. У Києві до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський.

Слов'янська група Сікевича

15 квітня після напруженого 12-годинного бою Слов'янська група зайняла станцію Барвінкове на Харківщині. Ворожі війська відступили на Донбас. 17 квітня богданівці увійшли до Слов'янська, а наступного дня запорожці визволили Бахмут.

На Донбасі українські вояки побачили картину занепаду підприємств важкої промисловості. Володимир Сікевич наступним чином описав свої враження. *«Сумно було дивитися, що це осередок гігантської сили тепер стоїть. Доміневі печі погасли і сталь в трубах застигла. Треба змінити на нове, бо це все нездале. Скрізь тихо, нігде не чути гудків, великі комини не викидають під саме небо хмари диму. Зі всіх частин машин зняті мідяні частини, треба багато роботи, знання і матеріалу, щоб машини пустити в рух. Машини стоять, але це ще хоч біда, але безкровна, бо то машина. А от ті, що при машинах стоять, от там кипить непорозуміння, які використали агітатори, щоб робітництво перетягти на свій бік».*

Робітнича делегація Краматорська *«як не з любов'ю, то зі страху нової влади»* зустріли вояків Слов'янської групи з хлібом-сіллю та подарували українським прапор з написом «Нехай цей стяг буде благословенням робітників у боротьбі за незалежну, соборну Україну. Ми з вами!».

25-27 квітня запорожці та німці вели важкі бої з більшовиками в районі Горлівки та її околиць – станції Микитівки та Ртутного заводу. Ворог контратакував при підтримці потужного гарматного вогню, однак врешті був змушений відступити. Особливу відвагу в боях проявили дорошенківці Загородського, які не дали червоним оточити українські війська.

У Горлівці Слов'янська група захопила багато полонених і здобула велику кількість трофеїв. Запорожцям дісталися вагони зі зброєю, боєприпасами та медикаментами. Також тут знаходилися чималі запаси вугілля, які за наказом Сікевича почали відправляти до Києва.

Далі наступ Слов'янської групи здійснювався за трьома напрямками: на станції Юзівка (нині Донецьк), Попасну і Дебальцево. Дебальцево вояки богданівського полку здобули з боєм 28 квітня, після чого рушили до станції Колпаково (нині Ковпакове в Антрацитівському районі Луганської області), яка знаходилася на адміністративній межі Катеринославської губернії та земель Війська Донського.

30 квітня вояки-богданівці прибули до Колпакового. У цей час на Дону розгорталось антибільшовицьке козацьке повстання, яке завершилося на початку травня поваленням радянської влади і встановленням влади отамана Петра Краснова. Український уряд прагнув налагодити дружні відносини із донцями, а тому Сікевичу наказали зупинити просування Слов'янської групи, натомість пропустивши вперед німців.

Визволення запорожцями Донбасу завершилося символічним актом: козаки принесли два високі стовпи, пофарбували їх у жовту і блакитну фарби, які знайшли та станції, а на кожному з двох боків намалювали тризуб, під яким написали «УНР». До стовпів прибили тримачі для українських прапорів. Священик відслужив молебень і окропив святою водою прапори. Під урочисту музику та гарматні сальви козаки встановили стовпи, а присутнє вояцтво вигукнуло: «Слава!». На той час ще не було відомо, або не прийшло усвідомлення того, що тепер це був кордон не УНР, а Української Держави гетьмана Скоропадського.

Після завершення військової операції запорожці несли гарнізонну службу в Бахмуті, Слов'янську, Микитівці, Дебальцевому та Краматорську. Штаб Сікевича знаходився у Микитівці. За наказом генерала Натієва, вояки Слов'янської групи охороняли державне майно на Донбасі та сприяли відновленню занепакої вугільної промисловості.

Наприкінці травня Сікевич отримав новий наказ: охорону всього Донецького басейну передати місцевій цивільній, залізничній і німецькій владі, а війська групи перевести на північ сучасної Луганщини, де зайняти демаркаційну лінію з більшовицькою Росією. Невдовзі сюди прибули також вояки Кримської групи Болбочана. Запорожці знову об'єдналися і були реорганізовані в Окрему Запорізьку дивізію. Службу на кордоні дивізія несла до часу антигетьманського повстання.

Підготував:

Максим Майоров, співробітник Українського інституту національної пам'яті